

CONTRIBUȚIA CRONICARILOR LA DEZVOLTAREA LIMBII ȘI LITERATURII ROMÂNE

Umanismul este o mișcare culturală, confundându-se cu Renașterea, care s-a manifestat în secolele XIV-XVI, mai întâi în Italia, și apoi în întreaga Europă.

Ideea principală a fost aducerea omului în centrul Universului în locul lui Dumnezeu, adoptând toleranța religioasă ca reacție împotriva Inchiziției catolice, care în Evul Mediu avusese puterea. Astfel, valorile spirituale antice au fost căutate și redescoperite, s-a pronunțat înflorirea artei, culturii, literaturii și susținerea dreptului la cultura. Se manifestă încrederea în rațiune, în valorile modelatoare ale culturii. S-a regăsit armonia între om și natură.

Umaniștii au atacat privilegiile feudale și dreptul divin, luptând pentru drepturi democratice și reforme sociale, ceea ce era o adevărată noutate și o schimbare radicală a vremii. Ei s-au răzvrătit împotriva condițiilor grele ale Evului Mediu, dorind o îmbunătățire a condițiilor omului, cu tot ceea ce însemna viața pentru el.

În cultura românească, Umanismul a pătruns abia spre sfârșitul secolului al XVI-lea, odată cu primii cărturari, cunoscători ai limbilor greacă și latină, alături de voievozi români care au susținut Renașterea prin ridicări de adevărate monumente religioase în stil renescentist.

Totuși, Umanismul românesc s-a identificat prin anumite trăsături, cum ar fi caracterul educativ al literaturii – cronicarii scriu dintr-un motiv umanist, conștienți fiind de folosul cărților. Astfel, în „Predoslovie”, Grigore Ureche afirmă că s-a apucat să scrie o cronică pentru ca „să nu se înece anii cei trecuți” și moldovenii să rămână neștiutori ai trecutului lor „asemene fiarălor și dobitoacelor celor multe și fără minte”. În spiritul Umanismului, cronicarul urmărește faptele istorice petrecute în adevăr, nu „basnele și poveștile”. Iar după Miron Costin, istoria nu însemna numai consemnarea faptelor trecute, ci și tragerea unor învățăminte din desfășurarea evenimentelor, din zugrăvirea unor drame sociale sau omenești, care puteau fi evitate: „că letopiseșele nu sunt numai să le citească omul, să știe ce au fost în vremi trecute, ce mai mult să fie de învățătură ce este bine și ce este rău și de ce să se ferească...”. Acest prozator de idei avea cunoștința că scrisul este o „iscusită oglindă minții omenești”. Continuatorul lui Ureche știe că, pentru a nu vorbi el însuși în deșert, pentru a fi continuat, la rândul lui, trebuie să fie citit. Elogiul „scrisorii” cheamă pe acela al lecturii: „Puternicul Dumnezeu, cinstite, iubite cetitoriule, să-ți dăruiască după aceste cumplite vremi anilor noștri, cândva și mai slobode veacuri, întru care, pe lângă alte trebi, să aibi vreme și cu cetitul cărților a face iscusită zăbavă, că nu ieste alta și mai frumoasă și mai de folos în toată viața omului zăbavă decât cetitul cărților...Citeste cu sănătate această a noastră cu dragoste osteneală” ; „Deci fraților cetitorilor cu cât vă veți îndemna a citi pre acest letopiseșu mai mult cu atât veți ști a vă feri de primejdii și veți fi mai învățați a dare răspunsuri la sfaturi, la domn și la noroade de cinste”.

De asemenea, Umanismul românesc se deosebește și prin caracterul patriotic, militar și popular, cronicarii susțin tezele etnogenezei, romanitatea poporului român, latinitatea limbii române, unitatea poporului român, continuitatea românilor în Dacia – cu

argumente arheologice și filologice. Pe Ureche îl preocupă începuturile vieții poporului român, existența poporului român în comparație cu istoria altor popoare, conflicte cu largi repercusiuni politice, precum bătălia pentru unirea bisericilor începută în secolul al XV-lea și neîncheiată încă pe vremea lui. După capitolul despre descălecarea Moldovei, Ureche se ocupă de limba moldovenească, având îndrăzneala, bazată pe știință, întâia oară în cultura noastră, să afirme originea latină a poporului român și a limbii române, să vorbească de unitatea poporului român din Moldova, Muntenia și Transilvania, afirmația lui apărând într-o formă apropiată de aceea a lui Poggio Bracciolini astfel: „...de la Rîm ne tragem...De la râmleeni, ce le zicem latini; pâine, ei zic *panis*; carne, ei zic *caro*; gaină, ei zic *galina*; muiere, *mulier*; femeie, *femina*; părinte, *pater*; al nostru, *noster* și altele multe din limba latinească, și de am socoti pre amaruntul, toate cuvintele le-am înțelege...”. Aceasta este „începătura letopisețului”, cum îi spune el, și ea constituie un moment de marcă în cultura noastră de la începutul secolului al XVIII-lea. În afară de notarea domniilor și evenimentelor istorice dinaintea de Ștefan cel Mare, și epoca de glorie a acestuia, Grigore Ureche se simte obligat să înfățișeze tablouri cu știri istorice, geografice și etnografice despre popoarele vecine: poloni, tătari, turci, unguri. Informația și modul de alcătuire a cronicii presupun o adunare de știri din diferite izvoare. Opera este o încercare de sinteză istorică a Moldovei și nu a rezultat din folosirea câtorva izvoare luate întâmplător. Ureche își făcuse o imagine clară despre dezvoltarea istorică a poporului român, pe baza unei cercetări mai ample. În mod sigur a citit mai mult decât un letopiseț intern, unul extern, leșesc, și o cosmografie. Așadar, când Ureche afirmă că „rumânii, câți se află lăcuitori de la Tara Ungurească și la Ardeal și la Maramureș, de la un loc sunt cu moldovenii și toți de la Rîm se trag”, când nu este de acord cu numele de Sciția dat teritoriului românesc de unele cosmografii, când citează „letopisețele latinești”, înseamnă că a consultat și confruntat între ele mai multe izvoare. Pornind apoi de la sugestia conținută de aceste izvoare despre limba românească, Ureche semnalează pentru prima oară în cultura noastră existența unui fond lexical latin în limba română, în care au pătruns cuvinte de la alte popoare cu care românii au venit în contact.

Miron Costin adoptă și el aceeași teorie, începând chiar din predoslovie, unde prezintă Italia din punct de vedere geografic și etnografic, căutând apropieri între italieni și români, în baza unei vechi origini romane. În capitolul al II-lea, despre întemeierea și întinderea Imperiului Roman, autorul face referire între altele la legende antice literare despre războiul Troiei sau despre Romulus și Remus, legende narate după cărți populare medievale, și mai ales după opere clasice. Într-un scurt capitol, nu întârzie a face referire la situația Daciei. Urmează apoi capitolul războaielor romane cu dacii, cucerirea și colonizarea Daciei, cucerirea altor țări europene, pătrunderea romanilor în Asia și Africa. Capitolul următor vorbește pe scurt de urme arheologice, pentru ca într-un altul să se ocupe pe larg de poporul român și de dovezile care arată că acest popor este de origine romană. Insistă asupra unității de grai a ardelenilor, moldovenilor și muntenilor („graiul de casă a ardelenilor mai mult are în sine însemnarea graiului românesc și latinesc”). Costin relevă asemănările de port, îmbrăcăminte și încălțăminte, dintre romani și români. De asemenea, notează asemănarea în ceremonia ospățului și mai ales a înmormântării, însoțită de cântece din flaut și de cântece funerare zise de bocitoare profesioniște.

La Neculce, datoria de a nu-ți uita patria, locul de baștină, e mai puternică decât toate, oricât de multe și de mari ar fi obligațiile unui boier față de domn, fie acesta chiar și rudă apropiată a sa, cum era Cantemir pentru el. Sfatul său pentru cititori sună emoționant peste timp, întrecând cu mult fraza goală, „dezinteresată”, îndemnând la iubirea de țară, prin legarea vieții omului de pământul unde s-a născut: „**Ce, fraților moldoveni, rogu-vă să luați aminte, să vă învățați și să vă păziți. Oricât ar fi în cinste la vrun domn, bine este să-i slujești cu dreptate, că de la Dumnedzău ai plată. Dar cu domnul niciodată să pribegesti, măcar cum ar hi, și nu numai în țară streină, ce nici în Tarigrad cu dânsul să nu mergi, fiind tu moldovan**”. Dragostea de țară a cronicarului străbate ca un fier roșu letopisețul și nu pierde nici un prilej de a se manifesta. Important pentru literatură este că patriotismul lui Neculce nu se rezumă la simple declarații, ci ia forma unor strigăte de durere: „**Oh! oh! oh! săracă țară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni c-aceștia ai avut! Ce sorți de viață Ț-au cădzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atâtea spurcaciuni de obiceiuri ce se trag până astăzi în tine, Moldovă!**”

Foarte populare la vremea lor, cronicile au totuși, pe lângă o însemnătate documentară incontestabilă, și o valoare literară demnă de atenție, fiind primele exerciții de compoziție literară.

Grigore Ureche a fost un deschizător de drumuri pentru literatura noastră veche, alcătuită din texte religioase, din legende apocrife, romane populare și cronografe, făcând un gest capital pentru viitoarele desfășurări, pentru starea de spirit a intelectualității românești din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Datele pe care le avem despre Grigore Ureche, despre viața lui intimă și despre rolul ce l-a jucat în viața publică a Moldovei, sunt foarte sumare ca să ne putem face din ele o icoană vie a personalității lui. Scolit la Lvov (după o programă de studii identică cu cele apusene), fără a renunța la tradiția istoriografică internă, pe care o consultă cu rigurozitate, Grigore Ureche schimbă codul după care istoriografii se ghidaseră până atunci. El introduce în scrisul nostru cronicăresc maniera occidentală cu care fusese familiarizat în timpul studiilor sale în vest. Și ce era mai important, el părăsește slavona, limbă foarte prețuită a literaturii culte din acea vreme, pentru a scrie în românește.

Manuscrisul original al cronicii lui Ureche nu există, toate manuscrisele care au ajuns până la noi sunt înțesate cu interpolări adăugate ulterior de Eustratie Logofătul, de Simion Dascălul și de Misail Călugărul. Până în prezent nu s-a descoperit nici un manuscris autograf al cronicii ca atare, până la data primei imprimări a textului, datorată lui Mihail Kogălniceanu la 1852, în aproximativ 42 de copii, cele mai multe și mai complete fiind de redacție munteană și prezentând abateri mai mult sau mai puțin importante, din punct de vedere filologic și lingvistic, de la presupusa formă inițială. Cronica lui Grigore Ureche, scrisă se pare între 1642, data când el ajunge vornic mare, cum semnează predoslovია, și 1647, data morții, a intrat însă de timpuriu în mâna lui Simion Dascălul. În ce împrejurări nu știm. Disputa în jurul interpolărilor din cronica lui Ureche începea încă din vremea lui Miron Costin, care, în lucrarea sa „De neamul moldovenilor”, pune pe seama lui Simion Dascălul și a celorlalți „basnile” în legătură cu proveniența românilor din tâlharii aduși de la Roma pe vremea regelui Vladislav al Ungariei. Demonstrația lui Miron Costin se baza pe încredințarea bunei informări a predecesorului său în știința istoriei, spre deosebire de copiii interpolatori care erau, după părerea sa, oameni „**de puțină minte**”. Lingviștilor le-a fost greu să descopere care

au fost spusele marelui cronicar, și care adăugările lui Dascălușul, dar totuși au reușit, în primul rând deosebind izvoarele după care au scris fiecare din cei doi. Iar mai apoi, în cronică se observă destul de clar două firi, două mentalități, două personalități cu totul diferite. O primă personalitate se caracterizează prin dorința de a se face cunoscută cu orice preț, prin tendința de a „**tinde poveștile mai pe larg**”, cu riscul de a cădea în incoerență, fără un simț al măsurii și al criticii. În ceea ce-l privește pe Grigore Ureche, în nici o parte a cronicii sale nu pomenește despre persoana lui, nici măcar atunci când poate cititorul s-ar aștepta. La polul opus, Simion Dascălușul mereu își spune numele, spre a se ști cine a scris rândurile acelea: „**Acestea cercând cu nevoință vornicul Ureche scrie de zice...Dupa aceia și eu...Simion Dascăluș, apucatu-m-am și eu pre urma a tuturor a scrie aceste povești...**”. Concepția lui Ureche despre istorie îl determină pe acesta să îndeplinească anumite condiții de obiectivitate în restabilirea adevărului, consultând atât izvoarele pământene, cât și cele străine, pentru a putea scoate adevărul din acestea: „**nu numai letopisețul nostru, ce și cărți străine am cercat, ca să putem afla adevărul, ca să nu mă aflui scriitoriu de cuvinte deșarte, ce de dereptate**”. Dimpotrivă, Simion Dascălușul este o fire imaginativă, care lungește poveștile, împletind, fără a discerne, istoria cu folclorul. Mai mult, el schimbă datele din izvoare și adaugă de la sine tot felul de născociri. În plus, stilul lui Simion Dascălușul este de cele mai multe ori întortocheat, plin de repetiții, neclar, contrastând cu stilul precis, clar, „**ca o pisanie de biserică**”, al lui Grigore Ureche. Pe bună dreptate, acesta este socotit primul mânuitor de condei, care ne lasă o scriere în limba română, o carte originală, laică. El este întemeietorul prozei în literatura română.

Miron Costin, luând cunoștință de neadevărurile și „ocările” aduse de Simion Dascălușul, se revoltă, ca om luminat ce era, și se hotărăște să alcătuiască un letopiseț integral al Moldovei, în care să expună, pe larg și pe înțelesul tuturor, „începutul țărilor și al poporului românesc. Plănuise probabil să scrie încă de la colonizarea Daciei, dar vremurile nu i-au oferit nici momentele, nici liniștea necesară continuării unei asemenea lucrări. De aceea, și-a schimbat gândurile și a trecut doar să continue cronică lui Ureche.

Miron Costin, fiul postelnicului și mai târziu hatmanului Iancu Costin, avea o cultură aleasă. Se născuse în 1633, însă copilăria și-a petrecut-o în Polonia, unde familia sa se refugiase, din cauza domnitorului Vasile Lupu. Studiile le-a făcut în Polonia, la Universitatea din Cracovia. Apoi, Costineștii se împacă cu Lupul, și, din 1653, sunt iarăși în slujba lui. Tânărul Miron, învățat, care știa latinește, leșește, având cunoștințe de italiană și putând, probabil, înțelege rusește, a fost pentru început numit drept sol. Mai apoi ia parte la diferite bătălii, devine pârcălab de Hotin și vel-comis sub Dabija, paharnic sub Duca și vornic al Țării de Sus sub Iliăș, rămânând în această funcție până în timpul lui Antonie Ruset. Datorită înțelepciunii lui, el este trimis să discute cu vizirul, când la întrebarea acestuia dacă îi pare bine că turcii au luat Camenița, Costin dă binecunoscutul răspuns că „**Sîntem noi moldovenii bucuroși să să lățască împărăția în toate părțile cât de mult, iară peste țara noastră nu ne pare bine să să lățască**”. Moartea sa vine din pricina domnitorului Constantin Cantemir, care „**mânca bine și bea bine**”, și „**numai iscălitura învățase de o făcea**”, cu care era chiar cuscru. Acesta, în urma unui complot, poruncește tăierea capului lui Velicico Costin, fratele lui Miron. Apoi, chiar după moartea soției sale, capul lui Miron cade tot din dorința domnitorului, care mai apoi a regretat îndelung faptele sale. Nicolae Iorga nota cutremurat că în momentul căderii capului, lui Miron Costin nu-i mai trebuia nici o rugăciune, fiindcă își mântuise sufletul cu opera pe care o lăsa neamului său.

Miron Costin reia firul istoriei cu domnia lui Aron vodă (1595), despre care rămăsese doar un titlu de capitol în cronica lui Ureche, și duce narațiunea evenimentelor până la domnia lui Ștefăniță vodă Lupu inclusiv (1661). Cronica sa conține evenimente din vremea lui Ștefan Răzvan, din domniile Movileștilor în competiție cu Mihai Viteazul, Alexandru Iliaș și Ștefan Domșa al II-lea, din epoca lui Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan. Așadar, autorul a rămas cu povestirea departe de evenimentele trăite personal în ultimii treizeci de ani. El a scris în momentele de liniște ale deselor perioade zbuciumate și nu a ajuns la împlinirea întâiului său gând de a da un letopiseț complet al Moldovei.

Grigore Ureche adusesese povestirea evenimentelor istorice până la sfârșitul secolului al XVI-lea (firul acțiunii se petrece între 1395, de la al doilea descălecat, până la domnia a doua a lui Aron vodă, în 1594), încât, pentru vremurile contemporane, Costin s-a folosit foarte mult de istoria orală și amintirile familiei pentru redactarea cronicii sale.

Miron Costin este primul scriitor care aduce în literatura română patosul cărturarului umanist, încrederea în puterea scrisului și a cărții ca factor preponderent în viața socială.

O altă minte luminată a Umanismului românesc a fost colegul de divan al lui Nicolae Costin, Ion Neculce, care ocupă, prin resursele nesecate ale darului său de povestitor, locul cel mai de frunte pe linia ascendentă a cronicarilor moldoveni.

S-a născut la Iași, în 1672. Tatăl său, vistiernicul Enache, murise de timpuriu, omorât de poloni în Târgul-Ocnei. Viitorul mare cronicar se trăgea din ramura moldovenească a Cantacuzinilor, veche și vestită familie de boieri. La cinci ani a rămas orfan de tată, crescut apoi, mai ales de bătrâna Cantacuzino, bunica sa. După moartea tatălui său, forțată de împrejurări, întreaga sa familie se va retrage în Țara Românească, sub protecția stolnicului Constantin Cantacuzino, unde Ion Neculce a stat patru ani. Întors în Moldova prin 1700, Ion Neculce l-a însoțit pe Antioh Cantemir, fratele lui Dimitrie, în Polonia, la Camenița, într-o expediție militară. S-a căsătorit cu nepoata domnitorului Constantin Cantacuzino, simțindu-se atașat de familia Cantemireștilor. Ocupă funcții mărunte la domnie; abia sub domnia lui Dimitrie Cantemir va fi mare hatman, conducând oștile moldovene în bătălia de la Stănilești, pe Prut (1711). După înfrângerea suferită în aceasta bătălie, îl urmează pe domn în pribegia din Rusia, timp de doi ani. După șapte ani petrecuți în Polonia, se întoarce în Moldova. Grigorie Ghica al II-lea îl numește vornic al Țării de Sus, la vârsta de aproape șaiszeci de ani. Constantin Mavrocordat, în a doua domnie, îi dă slujba de judecător de divan.

Nu a fost un om prea învățat, spre deosebire de Miron Costin, de exemplu, dar a beneficiat de medii prielnice culturii, formându-se și trăind în preajma lui Constantin Cantacuzino și a lui Dimitrie Cantemir. A murit în 1745 și a fost îngropat la Prigoreni Mici.

Deși a avut o viață cu drumuri întortocheate, cu suișuri și coborâșuri neașteptate, cu bucurii și satisfacții scurte și cu suferințe îndelungate, toate aceste greutatea i-au întărit și lărgit personalitatea; cronica „Letopisețul Țării Moldovei” de la Dabija-vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat a fost scrisă după anul 1733, când Ion Neculce era „biv vel vornic de Țara de Sus” – adică fost mare vornic – deci la bătrânețe, scriere a unui om înțelept, care a trăit și a văzut multe, cu harul povestirii.

Cronica lui Neculce cuprinde istoria Moldovei de la Dabija-vodă (1661), de unde o părăsise Miron Costin, până la 1743, deci un răstimp de 82 de ani; el utilizează povestirile și informațiile de la rude prieteni, și tradițiile populare. Din anii cuprinși în

cronică, peste 50 constituie tinerețea, maturitatea și bătrânețea lui Neculce, așa cum el însuși mărturisește în Predoslovie. Cronica înfățișează una din perioadele cele mai dramatice ale istoriei moldovenești: epoca de prăbușire a domniilor moldovenești și începuturile domniei fanariote. Sunt pagini înțesate de intrigi, de decădere națională, de umilință, subliniate în tablourile sumbre pe care ni le înfățișează cronicarul. Cronica lui Neculce se întemeiază pe fapte trăite, și astfel are un caracter memorialistic, el fiind cel dintâi memorialist al literaturii române.

Toți acești cronicari au adus în literatura noastră scrieri cu o valoare literară deosebită, punând în calcul și raportul dintre ficțiune și realitate.

Arta narativă a fost descoperită prin acești umaniști pe teritoriul românesc. Grigore Ureche, ca de altfel și ceilalți cronicari care i-au urmat, ținau mult la precizia în timp și spațiu a comunicării. Verbele de acțiune sunt întotdeauna însoțite de asemenea determinări ce dau satisfacție cititorului în ceea ce privește exactitatea: „**au purces în anii 6975 și au tras spre Moldova**”; „**au trecut la Troțuș, noiembrie 19**”; au sosit „**la Roman, noiembrie 29**”; „**a opta zi, dichiembrie 7, au ars târgul Romanului**”, etc. În prima jumătate a relatării, domină narațiunea la singular: „au purces” (**au** este o formă arhaică aproape generală pentru singular persoana a III-a), iar în a doua parte domină narațiunea la plural, ca și cum craiul ar fi dispărut în mulțimea intrată în panică: „când ei era (=erau, formă de imperfect persoana a III-a plural, frecventă și astăzi în limba vorbită); „carii scăpa (=scăpau), că fiind noapte nu știa” (= știa). În paginile lui Grigore Ureche se vede în primul rând concizia și dinamismul narațiunii, odată cu sublinierea vădită – deși de o mare eleganță în sobrietatea cu care este făcută – a atitudinii scriitorului neîncălcând cuvântul din Predoslovie, în care spune că scopul letopisețului este ca urmașii să învețe din experiența istorică.

Scriitorii clasici ai literaturii române au intuit valoarea artistică a cronicii lui Ureche și au utilizat-o ca model și ca izvor de inspirație în creațiile lor. Nuvela „Alexandru Lăpușneanu”, de Costache Negruzzi, a apărut în „Dacia literară” în 1840, cu 12 ani mai înainte de publicarea cronicii. Desigur, Negruzzi a consultat-o într-un manuscris dintre multele pe care i le-a pus la dispoziție Mihail Kogălniceanu. Nucleul nuvelei se afla chiar în cronică, în scena în care Lăpușneanu, întâmpinat de solii lui Tomșa care-i aduceau la cunoștință că țara (adica boierii) nu-l vrea domn, a pronunțat binecunoscutele cuvinte: „**De nu mă vor, eu îi voi pre ei, și de nu mă iubescu, eu îi iubescu pre dâșii și tot voi merge, ori cu voie, ori fără voie**”.

La Miron Costin, este evidentă tentația de a prezenta amănuntele, mai ales în descrierea acțiunilor militare, aceasta fiind explicată atât prin conștiința importanței relatării celui ce a fost de față la eveniment, cât și din cauză ca strategul din epocă socotește că soarta războaielor stă „**în clipala ochiului**”. Amănuntul este făcut semnificativ, ca în compunerile literare, sau ca în romanul cu tentă memorialistică, unde detaliul devine materialul construcției unei compuneri menite a ilustra o filozofie. Pe alocuri, „**narațiunea cronicarului trece dincolo de hotarele genului istoric și se apropie, prin gradăția interesului și prin puterea dramatică cu care știe să înfățișeze lucrurile, de nuvelă și roman**”. Nici o mișcare a personajelor, nici una din acele expresii semnificative ale lor, care pot să arate ceva, nu scapă din vedere cronicarului, dramatizând narațiunea, dând viață caracterelor și făcându-le să se miște sub ochii noștri (bănuiala domnului: „**din biserică l-au lovit gânduri de purcesul logofătului, așa fără nădejde**”, viclenia marelui logofăt care spune că jupâneasa îi este bolnavă și care intră la domn cu „**fața**

scornită de mare măhniciune”). Presărată cu amănunte pitorești, cu portrete bine zugrăvite, cu descrieri plastice, povestirea lui Miron Costin e limpede, vioaie, captivantă. Comparații sugestive (domnii care înfruntă urile ca și „copacii cei mai înalți”), proverbe plastice („Banii răscolesc în lume împărățiile și mari cetăți surpă”), expresiile („au luat câmpii”, „umbla cu capul a mână”), toate acestea împreună dau stilului său un colorit viu și o savoare deosebită. Dar stilul său divulgă reala dificultate. Acest stil, stânjenitor în narațiune și portret, adică în proza istorică, este din fericire mult mai potrivit în proza de idei, pe care Costin o scrie primul în literatura noastră. Ea apare din predoslovია letopiseșului și ajunge la măreția sa în „De neamul moldovenilor”, unde caracterul savant este la el acasă.

Cronica lui Neculce apare simțitor apropiată de romanul memorialistic, bineînțeles, fără ca autorul ei să fi avut o asemenea intenție. El are darul extraordinar de a prinde psihologia maselor în mișcare. Cu spiritul său acut de observație, și cu filozofia vârstei la care scria, Neculce știe să aleagă aspectele esențiale din mulțimea datelor și să le înfățișeze concret, cu reacția sa sufletească vie, cu ironie sau duioșie, cel mai adesea într-un comentariu de narator sau de actor implicat în desfășurarea faptelor. Chiar când întâmplările sunt numai auzite de la cineva sau citite, Neculce le povestește în așa fel încât, ca autor dramatic, dă iluzia maximă a realității și actualității. Ca și cum și-ar da seama că relatarea istorică rece poate să plictisească, Neculce știe s-o învioreze la tot pasul cu incidente captivante. El este neîntrecut în descrierea bătăliilor, lupta de la Stănilești fiind cea mai amplă narațiune de luptă din cronicile noastre, căci ea „este ca un adevărat ziar plin de detalii senzaționale”. Cronicarul are un mare talent de povestitor, știind să găsească totdeauna cuvântul potrivit pentru fiecare situație și să concentreze interesul povestirii în jurul unui eveniment. Observațiile psihologice sunt făcute în treacăt și în modul cel mai natural, nesistematic, ca la toți povestitorii populari care nu au prejudecata regulilor de compoziție, arătând un stil indirect liber, familiar, lipsit de orice solemnitate, pe care îl introduce în proza națională; el povestește lucrurile știute bine de la alții rotunjind secvențele narrative aproape perfect.

Chiar dacă Neculce n-are multă cărturărie, el are un talent de prozator înnăscut, ca nimeni altcineva în întreaga noastră literatură medievală, fapt care se relevă cel mai bine în legende sale, unde stilul are valoarea și savoarea limbii populare. Două trăsături sunt izbitoare în „O samă de cuvinte”, și anume, faptul că aceste istorioare n-au mare lucru de legendă în ele, culegând întâmplări dintre cele mai obișnuite și numai împrejurarea că sunt puse de obicei în sarcina unor personaje cu statut istoric le învâluie într-un „abur eroic”, iar mai apoi, istoriile în cauză reprezintă un veritabil triumf al spiritului anecdotic: nici descriere, nici portet, nici comentarii, ci numai narativul pur. În „O samă de cuvinte”, așezate în fruntea letopiseșului, în ordine strict cronologică, ceea ce înseamnă ca autorul le prezenta și ca un fel de „addenda” la istoria generală a Moldovei, Neculce excelează prin concizia epică, prin simplitate și naturalețe, prin planul general al relatării. Mai ales în fragmentele narrative, atât în cronică, cât și în legende, Neculce își definește arta: darul de a pigmenta epicul cu anecdoticul, înviorând relatarea istorică prin ironie și haz – ca la Creangă. George Călinescu spune chiar, „Când citești cronica lui Neculce, un nume îți năvălește numaidecât în minte: Creangă. În Neculce se înfăptuiește cu un veac înainte acel amestec de mică cultură de tâgoveț, și de înțelepciune țărăneasca.[...] Cu Creangă, el are împreună ingenuitatea șireată, acel tic de a se socoti neghiob, crezându-se totuși deștept („Așe socotescu eu cu firea mē această proastă”), proverbialitatea, filozofia

bătrânească, minunarea, văietătura și în fine acel lucru învederat, dar inanalizabil, ce se cheamă darul de a povesti”. Legendele lui Neculce se disting printr-un conținut anecdotic, cu un epic cuminte, bătrânesc, cu sevă populară. Ele au devenit sursă de inspirație, dar și model scriitorilor (D. Bolintineanu, C. Negruzzi, V. Alecsandri, M. Sadoveanu).

Impresia e de rafinament extrem în compoziție, când de fapt tiparele limbii așază cuvintele și frazele în locuri de mai înainte stabilite în formule complicate, definitive, fixate de multă supunere, înaintea coborârii lor pe hârtie. Detașarea artistului, obiectivismul, e dat de acele propoziții inefabile, devenite aproape un tic: „dzic”, „precum dzic unii”, „așe vorbăscu oamenii”, „iară, oamenii așe vorbăscu că au apucat unii dintre alții”, etc. Aproape toate cele 42 de legende sunt introduse sau încheiate prin câte un asemenea tic suav de povestitor.

Unele dintre ele – în primul rând cele referitoare la Ștefan cel Mare – au fost reluate și dezvoltate în poeme romantice, de către un Negruzzi, un Bolintineanu sau Alecsandri, la epoca unei necesare evocări patriotice a trecutului de luptă glorioasă a poporului nostru. Însă abia la Sadoveanu, odată cu maturizarea prozei românești, arta lui Neculce a fost într-adevăr înțeleasă, de povestire impersonală, folclorică, sobră prin excelență. Și totuși, chiar la Sadoveanu, se poate remarca pierderea realismului istoric, arta relatării secu, scurte, lipsită de comentarii marginale. Sadoveanu extrage din rândurile neculciene povestea romantică de dragoste, în „Istorisirea lui Zaharia Fântânarul” din volumul „Hanu Ancuței”, cronicarul concentrând ideile în câteva șiruri, seci la urma urmei, dar sugerând imagini cu un contur nemaipomenit, tocmai din cauza lipsei comentariilor:

· „Având Radul-vodă o fată din trupul lui, să fie fugit cu o slugă, ieșind pre o fereastră din curțile domnești din cetatea Hârlăului. Și s-au ascunsu în codru. Și au făcut Radul-vodă năvod de oameni și au găsit-o la mijlocul codrului, la o fântână ce să cheamă Fântâna Cerbului, lângă podul de lut. Deci pre slugă l-au omorât, i-au tăiat capul, iar pre dânsa au dat-o la călugărie, de au călugărit-o”. (Legenda a XX-a)

Unele legende, cum ar fi a XIX-a, sunt de „neînțeles”, tocmai prin faptul că Neculce se zgârcește la a da informații suplimentare și prin lipsa opiniilor din partea celui ce relatează:

· „Când au bătut turcii pre Gașpar-vodă la Țuțora, întorcându-să leșii înapoi, tăiat-au pre Jolcovschii, hatmanul leșescu, lângă Movilău, precum scrie letopisețul. Numai tătarul nu l-au știut că este Jolcovschii, hatmanul leșilor. Ce după ce l-au omorât, au găsti ceasornicul în sân, de aur cu diiamanturi. Și aflând tătarul că au fost hatmanul leșăscu, să fie dzis tătarul acela că nu trebuiește să trăiască omul în lume, dacă nu va avè năroc, și să să fie giunghiat sîngur”. (Legenda a XIX-a)

Explicația acestei legende este mai greu de dat, cu atât mai mult cu cât analiza situației lipsește cu desăvârșire la cel care infomează. Sinuciderea lângă omul pe care îl omori impresionează, oricum, puternic. Dar oare de ce s-a înjunghiat acel tătar? A fost oare cuprins de remușcări la vederea omului pe care îl ucisese?

În general, pildele dau scrisului lui Neculce o anumită demnitate etică, tendința de a instrui și de a educa, în același timp, fiind unul din scopurile sale: „Rugăm pe dumneavoastră, iubiți cetitori tineri, să luați seama aceștii scrisori, de s-ar tîmpla vreodată să mai vie niște lucruri ca aceste în țara noastră, să vă știți chivernisi, să nu pățiți și voi ca noi”.

Toate aceste povestiri circulau din gură în gură, fiind o adevărată literatură orală, cumva folclorică. Întotdeauna a existat și continuă să existe o literatură orală de colportaj (răspândire), ceva în genul bârfei, un fel de proză realistă, deosebită de ceea ce numim în mod obișnuit folclor, nefantastică. Astăzi, ea este contopită în literatura propriu-zisă, mai ales în proza de tip memorialistic, gen Negruzzi, Ghica, Creangă, și chiar Caragiale. Fără să vrea și fără să știe, din instinct artistic, Neculce este un precursor al tuturor acestora, „întâiul mare povestitor român” (G. Călinescu)

Cronicarii au adus în literatură și tehnicile portretismului. Cronica lui Grigore Ureche se remarcă prin portrete realizate în linii sobre. Este cunoscut portretul lui Ștefan cel Mare, cel mai clasic portret din literatura noastră veche. Nu lipsește nimic din ceea ce trebuie pentru a ne evoca dinaintea ochilor portretul, mai ales sufletesc, al marelui voievod. Totuși, nu trebuie neglijat faptul ca Grigore Ureche îi înfățișează și defectele lui Ștefan, având un spirit obiectiv, și astfel aduce și părțile umbrite ale domnului în văzul cititorilor. Dar defectele și calitățile sunt gradate în așa fel încât Sfântul Ștefan Vodă este recunoscut ca un personaj plin de virtuți: „Fost-au acestu Ștefan vodă om nu mare de statu, mânios și degrabu vărsătoriu de sânge nevinovat, de multe ori la ospețe omorîea fără județu. Amintrilea era om întreg la hire, neleneșu, și lucrul său îl știia a-l acoperi, și unde nu gândiaa acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși se vîrîea, ca văzându-l ai săi, să nu îndărăpțeze. Și pentru aceia raru războiu de nu biruia. Și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-se căzut jos, se rădica deasupra biruitorilor...”. Portrete remarcabile consacră și altor figuri istorice, lui Bogdan „cel Grozav” („nu în beții, nici în ospețe petrecea, ci ca un stejar în toate părțile pricvghiia”), lui Petru Șchiopul („domn vrednic, cum să cade, cu di toate podoabile câte tribuiesc unui domnu de cinste...”)

La Miron Costin, cronica nu este numai o înșiruire de evenimente istorice, ci și o galerie de portrete. Tablourile lui sunt pline de emoție. Portretele lui Miron Costin sunt simple, dar lucrate cu multă măiestrie. Între trăsăturile care individualizează figurile, una, două, scoase mai bine în relief, sunt suficiente pentru a-i da conturul precis. Cu prilejul conspirației împotriva lui Vasile Lupu, Miron Costin zugrăvește cu mare măiestrie diverse caractere: logofătul Gheorghe Ștefan este tipul vicleanului, care joacă perfect drama omului zdrobit de mare necaz, cu fața „ca pământul scornită de mare măhniciune”, „că-i este giupâneasa pe moarte”, de-l crede și-l compătimește și Lupu vodă. Se spunea că Ștefan Gheorghe urmărea tronul, dar devotamentul lui părea a fi nestrămutat, în timp ce Ciogoleștii sunt niște trădători care se laudă la beție cu necuviințele lor, dar nimeni nu-i ia în seamă. Uneori, nu este nevoie decât de o simplă apropiere pentru a evoca o personalitate, cum ar fi Ștefan, pârcălabul de Soroca, pe care îl vedem viu, trăind sub ochii noștri: „Om de mirat de întregimea lui de sfaturi și de înțelepciune, cât pre acele vremi abie de era pământean de potrivea lui, cu carele și Vasilie Vodă singur, osebi de boieri, făceau sfaturi și multe ceasuri voroavă; așa era de întreg la fire. Iară la statul trupului său era gârbov, ghebos, și la cap cucuiat, cât puteai să zici că este adevărat Isop, la cap”.

Alături de darul povestirii, Neculce are ca nimeni altul până la el, darul portretizării figurilor evocate, însușire de romancier. Personajele sale sunt, în marea majoritate, eroi de roman. Cronicarul știe, chiar și atunci când personajele nu sunt personalități, să le creioneze fizionomia și să le sugereze caracterul printr-un gest, un obicei sau un tic. Însă, atunci când eroul este complex, autorul îl arată sub toate laturile, și

fizic și moral, comentând fiecare trăsătură, ca într-o fișă. Neculce zugrăvește cu succes figurile tuturor celor 14 domnitori de care se ocupă, făcând loc încă și altor fețe. Portretul lui Dimitrie Cantemir, domnitorul cel mai apropiat de cronicar, nu conține laude neîntemeiate, fiind unul din cele mai obiective: Dimitrie Cantemir, care în tinerețe se arătase „nerăbdător, mânios, zlobiv la beție”, încât îi ieșise „numele de om rău”, dar care, câpătând domnia, „știu să-și piarză numele cel rău căci doară mai la vârstă venise, au doară chivernisise viața lui unde nu era pace, că așa se arăta de bun și de blând, că tuturora le era ușile deschise, și nemăreț, de vorovă cu toți copiii, încât începuseră toți a se lipi de el și a-l lăuda.[...] Era om învățat. Numai la giudecăți nu prè putè lua sama bine, poate fi trăind mult la Țarigrad în străinătate. Lăcomie nu avè mare, lucrurile lui poftiè să fie lăudate”. Portretul neculcean stă la mijloc între caricatură și tablou. Caracterul orgolios al domniței Maria, fiica lui Brâncoveanu și soția lui Constantin Duca-vodă, un adolescent de abia 20 de ani, este fixat bine cu un surâs de ironie într-o atitudine din timpul mazilirii. Dumitrașco vodă Cantacuzino este denunțat într-un portret caricatural de mari violențe pamfletare: „Și era om nestătător la voroavi, tâlpiz, amăgitor, geambaș de cei de la Fener din Țarigrad. Și dup-aceste, după toate, era bătrân și curvar.[...] Căutați, frați iubiți cetitori, de vedeți ce este omenia și curvia grecească! Că el, de bătrân, dinți în gură n-avè. Dimineața îi încliè, de-i punè în gură, iar sara îi descliè cu încrop și-i punè pe masă”. Un portret nu tocmai favorabil se face și lui Constantin Cantemir: „Carte nu știè, ce numai iscălitura învățase de o făcè. Practică buna avè la voroavă, era sănătos, mânca bine și bè bine”. Portretul lui Petru cel Mare capătă viață proprie tocmai prin prinderea ticului: „Cam arunca câteodată din cap fluturând”, și prin acțiune: „umbla de multe ori ca un om de rând, pe jos, fără alai, numai cu două-trei slugi”.

Cronicarii aduc în limba română și în literatură toate modurile de expunere, așadar, pe lângă narațiune și descriere, dialogul și monologul. Deși stilul lui Ureche este de o precizie lapidară, totuși limba cronicii nu duce lipsă de un aer specific al pitorescului, păstrând imagini sugestive formate la contactul cu viața satului, iar Ureche nu se dă înlături de la a arăta viața de pe plaiurile românești, conexiunea omului cu natura, majoritatea comparațiilor fiind făcute pe baza elementelor naturii. Astfel de imagini, ce surprind viața plugarului, a păstorului, a vieții patriarhale și lupta dintre puterile naturii dau culoare scrisului, îl fac să trăiască.

Povestirea lui Miron Costin, plină de detalii de senzație, este înviorată prin numeroase descrieri, în care autorul se arată a fi un artist neîntrecut între contemporanii săi. Cea mai cunoscută este descrierea invaziei de lăcuste cu care a dat piept în Polonia, despre care Călinescu spune că „este cea mai puternică transfigurare biblică a realității din literatura română, un măreț episod dantesc”. Timpul este „aproape de vremea secerei”: „eram pre atunci la școală în Bar, în Podolia; pre cale fiind, de la sat spre oraș”, „numai ce văzui despre miazăzi un nor unde se ridică ca o negură; ne-au părut că vine o furtună cu ploaie deodată, până ne-am tîmpinat cu un nor de lăcuste”. Detaliile realiste sunt surprinse cu un rar dar de observație („unde cădeau la mas, ca albinele zăceau...și nu se porneau până nu se încălzea soarele bine...însă unde mâncau rămânea numai pământul negru împutit; nice frunze, nice pae, ori iarbă, ori semănătură nu rămâneau...”); fraza și întorsăturile ei arhaice fac din ea cea mai frumoasă pagină de descriere din literatura noastră veche.

La realizarea impresiei de artă în cronica lui Neculce contribuie și tablourile de epocă, detaliile de decor, indicațiile ceremoniale pitorești, fastuoase chiar. De exemplu, nunta domniței Catrina Duca cu Ștefan, feciorul cel „grozav la față”, al lui Radu vodă, la Iași, oferă un tablou memorabil: „S-au veselit 2 săptămâni cu feluri de feluri de muzici, și de jocuri, și pelivani și de puști. Și giuca 2 danțuri pen ogradă și pe ulițe, cu toți boierii și giupânesele, împodobiți cu toți neguțitorii și tot târgul. Și un vornic mare purta un cap de danț și alt vornic mare alt cap de danț, îmbrăcați cu șarvanele domnești. Numai mirii și mireasa, fiind feciori de domn, nu giuca în danț pe afară, numai ce giuca cu boierii”.

Odată cu descrierea, în literatură au pătruns și figurile de stil, utilizate în mod frecvent de Neculce, luând din vorbirea populară comparația, cea mai simplă figură de stil. Comparațiile lui Neculce nu se caracterizează prin inedit, dar totuși contribuie la amplificarea ideii exprimate: „intrat-au tătarii în țară ca lupii într-o turmă de oi”; „sta asupra lui ca niște lupi”; „ca cum ar merge fulgerul, așe mergè focul împrejur”, etc. Epitete de felul celor folosite de scriitori culți nu întâlnim la Neculce, dar găsim la el câteva epitete populare, majoritatea conținând adjectivul „bogat”: „făcè bogată stricăciune”, „bogată rușini”; „s-au făcut mare și frumoasă nuntă”, etc. Metaforele sunt rare la Neculce, pentru că sunt rare și în vorbirea populară: „făcură paci cu taină”, „Duca să tulbură tare și-și aprinse poalele de toate părțile”, etc.

Cronicarii sunt cei care schimbă codurile după care istoriografii se ghidaseră până atunci, reușind să îmbine literatura cu istoria și să dezvăluie lumii adevărul despre poporul român.

O altă schimbare a fost făcută în cadrul limbii. Ureche, prin factura stilistică a stilului sau, a căutat să apropie limba literară de „matca latină”. George Călinescu spunea, „Frazele cad ca niște brocarturi grele sau în felii ca mierea. Vorbirea cronicarului e dulce și cruntă, cuminte și plină de ascuțisuri ironice”. Stilistica frazei lui Costin nu mai este aceea simplă, ca la Ureche. Se observă imediat că fraza lui este grea, fastuoasă, inspirată de topica latină. Adevărata contribuție a lui Costin la scrisul românesc este sintaxa. „Cu el sintaxa literară apare începută și cu desăvârșire încheiată, în stare de a exprima orice gând. Tipul sintactic al epocii arhaice este coordonarea, în acord cu stilistica graiului vorbit, care o complică măbind volumul emisiunii periodice prin agregări monotone de propoziții scurte cu ajutorul unui singur fel de conjuncție (și, deci)”. Propozițiilor li se adaugă și paranteze, ce devin un corp sintactic deosebit, reprezentând planul contemplativ al gândirii. De cele mai multe ori, textul costinian se poate traduce pe loc în limba latină.

Cronica lui Neculce înfățișează un interes deosebit și din punctul de vedere lingvistic. În evoluția limbii noastre literare ea croiește un drum nou. Grigore Ureche și Miron Costin au încercat să creeze un stil savant, cu structura sintactică modelată după tiparele latine. Însă Neculce, neavând posibilitatea să-și petreacă și el copilăria în școlile din Polonia, scrie în limba bătrânească a timpului său, cu rădăcini adânci în limba populară. Stilul lui nu are acea simetrie a părților, acel ritm armonios, acele inversiuni după topica latină, și nici construcții complicate. Limba lui Neculce, atât de apropiată prin structura sintactică de limba populară în care începuseră să invadeze turcismele, are o savoare deosebită și prin mulțimea imaginilor sugestive, împrumutate din cadrul vieții rustice.

Miron Costin, ca personalitate complexă, aduce cu sine motivele filosofice. În poemul de meditație filosofică „Viața lumii” este vorba de tema regretului că viața

omului trece cum trec toate pe lume, cunoscută încă din antichitate, „**Fugit irreparabile tempus**” (Horatiu). Poemul lui Costin este dominat de melancolia fragilității omului, a cărui viață este ca floarea câmpului („**viața este floare**”), adesea răpusă înainte de vreme („**pe mulți și fără de vreme duci la această cale**”). Poetul găsește că, în fond, toate sunt trecătoare în lume, de la viața omului până la viața corpurilor cosmice: „**Trec zilele ca umbra, ca umbra de vară, / Cele ce trec nu mai vin, nici să-ntoarcă iară... / Ce nu petrece lumea și-n ce nu-i cădere? / [...] Și voi, lumini de aur, soarele și luna, / Întuneca-veți lumii, veți da jos cununa...**”. „Viața lumii” constituie o încercare de împământenire a genului poetic în literatura românească.

Cronicarii sunt cei care au scris actele oficiale ale nașterii limbii noastre și a poporului nostru, fără de care literatura română ar fi apucat un drum pe care nici nu ni-l putem descrie în minte. Operele lor sunt integrate în tezaurul culturii naționale, putând mereu să ne întoarcem la ele și să găsim ceva ajutor vremurilor noastre, căci sunt ca niște reflectări în oglindă a spiritului românesc, într-o continuă schimbare, dar, totuși, mereu aceleași, străjuind de-a lungul veacurilor.

Bibliografie:

- Al. Rosetti – *Istoria limbii române*
- N. Cartoian – *Istoria literaturii române vechi*
- Ion Rotaru – *Literatura română veche*
- N. Manolescu – *Istoria critica a literaturii române*
- G. Călinescu – *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*
- Ioan Paler, M. Gheorghe – *Limba și literatura română pentru bacalaureat și admitere*
- Prof. dr. C. Bărboi – *Limba și literatura română*
- Emil Alexandrescu – *Analize și sinteze de literatura română*
- C. Bărboi – *Dicționar antologic de literatură română*
- Doina Ruști – *Bacalaureat 1998*

Plan:

- Umanismul (curent cultural) – trăsături
- Particularitățile Umanismului românesc – nota de patriotism, etnogeneza, originea latină a limbii române
- Valoarea patriotic-educativă (opiniile cronicarilor)
- Grigore Ureche și cronica sa
 - Interpolările lui Simion Dascălul
- Miron Costin și cronica sa
- Ion Neculce și cronica sa
- Valoarea literară a cronicilor
 - Arta narativă: G. Ureche, M. Costin, I. Neculce (ideea celor 42 de legende)
 - Arta portretului: G. Ureche, M. Costin, I. Neculce
 - Descrierea și figurile de stil: G. Ureche, M. Costin, I. Neculce
 - Inovațiile aduse în cadrul limbii
- Cronicile – acte oficiale ale nașterii limbii și poporului român